

תוכן העניינים

13..... הקדמה

17..... מבוא

21..... **חלק ראשון - מסע בנתיב ההיסטוריה של החינוך**

23..... מבוא - האם יש עתיד לעבר?

פרק א - שינויים בתפיסת מהותו של המחקר ההיסטורי ובתפיסת מהות

25..... החינוך והשפעתם על תפיסת מהות ההיסטוריה של החינוך

25..... שינויים במהותו של המחקר ההיסטורי

26..... שינויים במהותו של מחקר החינוך

- השפעת השינויים על תפיסת מהות המקור ההיסטורי, על המתודולוגיה

27..... ועל כלי המחקר

27..... השפעת השינויים על מחקר ההיסטוריה של החינוך

28..... השפעת השינויים על נושאי המחקר

30..... **פרק ב - השתקפות השינויים בשיח ההיסטוריונים של החינוך בני זמננו**

32..... מחקר ההיסטוריה של החינוך בישראל

34..... הרהורים וערעורים...

35..... ביבליוגרפיה

חלק שני - מערכת החינוך ה(ארץ) ישראלית: בין ריכוזיות

39..... **לכיזור (1882-2005)**

41..... מבוא - מערכת החינוך ה(ארץ) ישראלית (1882-1948) - מהי?

46..... ציר הזמן של התפתחות מערכת החינוך

46..... ראשיתה של מערכת החינוך העברית

47..... תקופת היישוב

48..... התקופה מהקמת מדינת ישראל ואילך

52..... הרקע לצמיחת מערכת החינוך העברית

52..... מיזוג 'בלתי אפשרי'

53..... חינוך יהודי בהשפעת תנועת ההשכלה

56..... השפעותיה של תנועת ההשכלה על החינוך היהודי בארצות האסלאם

57..... השפעותיה של תנועת ההשכלה על היישוב הישן בארץ ישראל

60.....	פרק א - מערכת החינוך הישראלית בתקופת היישוב
60.....	התקופה העותמאנית (1882-1914)
61.....	החינוך הערבי בתקופה העותמאנית
61.....	• החינוך היסודי
62.....	• החינוך העל-יסודי
62.....	• החינוך הנוצרי
62.....	מערכת החינוך העברית בתקופה העותמאנית
62.....	• תקופת ייסוד המעלה (1882-1903)
67.....	• תקופת הכינוס (1903-1914)
73.....	תקופת המנדט הבריטי (1920-1948)
74.....	מערכת החינוך העברית בתקופת המנדט
74.....	• אחדות לרגע
76.....	• פיצול החינוך העברי לזרמים
84.....	• החינוך התיכוני (הגימנסיוני) בתקופת המנדט
86.....	• הכשרת מורים
87.....	• השכלה גבוהה
90.....	• העברת מערכת החינוך העברית לניהול הוועד הלאומי
91.....	• מערכת החינוך העברית בצל עליית הנאציזם
93.....	• חינוך בלתי פורמלי
94.....	החינוך הערבי בתקופת המנדט
96.....	• אי-נחת מהתפתחות החינוך הערבי - מבט אל העבר במשקפי ההווה
99.....	הרהורים וערעורים...
103.....	פרק ב - מערכת החינוך של מדינת ישראל
104.....	צעדים ראשונים כמערכת חינוך של מדינת ישראל, 1948-1953
104.....	• הקמת משרד החינוך
107.....	• קליטת תלמידים עולים
110.....	• קליטת התלמידים הערבים
	מחוק חינוך ממלכתי לרפורמה במבנה החינוך - האינטגרציה כיעד
114.....	מרכזי של מערכת החינוך, 1953-1968
114.....	• חוק חינוך ממלכתי והשלכותיו
116.....	• חיזוק ומיסודם של החינוך בגיל הרך ושל החינוך העל-יסודי
122.....	• מכור היתוך לאינטגרציה בחינוך
125.....	• השכלה גבוהה

128.....	החינוך הערבי, 1953-1968
129.....	● מאפיינים בהתפתחות החינוך הערבי
131.....	רפורמות בחינוך, 1968-2000
	● מערכת החינוך בין ריכוזיות לפלורליזם, בין חתירה לאינטגרציה חברתית
131.....	לבין אינדיווידואליזם והישגיות
132.....	● הרפורמה במערכת החינוך: בין מדיניות ריכוזית לבין מדיניות פלורליסטית
136.....	● גני הילדים - הרחבת חינוכו של הגיל הרך
137.....	● ממלכתיות ואינטגרציה וביטויין במסגרות ובפרויקטים חדשים ומתחדשים
141.....	● הערכת הישגי הרפורמה
142.....	● מורים ומנהלים והכשרתם
145.....	החינוך הערבי, 1968-2000
145.....	● הגדרת יעדי החינוך הערבי
148... 2000-1980	מערכת החינוך בנתיב הביזור עם הפנים לטיפוח הפרט והישגיו, 1980-2000
150.....	● מאפיינים בתהליך התפתחות המגמה לפלורליזם בחינוך
151.....	● פרויקט האוטונומיה
162.....	● פרויקט 30 היישובים
163.....	● ועדות והצעות לרפורמה מבנית
166.....	● תהליכי שינוי בסמכויות בית הספר ובתפקידיו
173.....	● מורים והכשרתם
175.....	● התמודדות מערכת החינוך עם תכנים ועם ערכים
181.....	חינוך הערבים
181.....	● ביזור האגף לחינוך ערבי
183.....	● ועדת המעקב לחינוך לערבים ועדת המנכ"לים
184.....	● תכניות לימודים
184.....	חוקי חינוך: עדכון וחיידוש
185.....	● חוק החינוך המיוחד, 1988
187.....	● יישום חוק חינוך חנים לנוער מנותק, 1992
187.....	● חוק השילוב, תיקון חוק חינוך מיוחד, 2000
188.....	● תיקון חוק חינוך ממלכתי, 2000
189.....	● חוק זכויות התלמיד, 2000
191.....	אקורד פתיחה למאה העשרים ואחת
192.....	● הוועדה לכריקת תקצוב החינוך היסודי - ועדת שושני, 2001-2002
193.....	● כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל - ועדת דברת, 2003-2005
195.....	הרהורים וערעורים...
204.....	ביבליוגרפיה

חלק שלישי - מערכת החינוך בין מוצהר לנסתר

- 223..... **חינוך ליצרנות - סיפורו של החינוך המקצועי**
- 225..... **מבוא - החינוך היצרני בין מוצהר לנסתר**
- 228..... מקום החינוך היצרני בתפיסות שהשפיעו על עיצוב דיוקן התלמיד הרצוי.....
- 229..... • השיבות העבודה
 - 233..... • השפעת התפיסות השונות על מעצבי תכניות הלימודים הראשונות
- 235..... **פרק א - החינוך המקצועי בתקופת היישוב**
- 235..... מבוא
- 237..... **בתי הספר החקלאיים**
- 237..... • מקווה ישראל
 - 240..... • בן שמן
 - 241..... • בית הספר החקלאי בפרדס חנה
 - 243..... • בית הספר כדורי
- 243..... **בתי ספר להכשרה מקצועית**
- 243..... • מקום לימוד של מלאכה לבנים ולבנות
 - 247..... ממקום לימוד מלאכה למוסד להכשרה מקצועית.....
 - 247..... • רשת עמל
 - 248..... החינוך החקלאי והמקצועי בשנות הארבעים - מבט כולל.....
 - 250..... • ארגון המורים של בתי הספר המקצועיים
 - 251..... • בתי ספר לנערים עובדים
 - 255..... • בתי ספר מקצועיים-גימנסיוניים
 - 257..... • סיפורו של בית הספר הריאלי - מבית ספר מקצועי לגימנסיה
- 274..... **פרק ב - החינוך המקצועי במדינת ישראל**
- 274..... מבוא
- 275..... **התארגנות החינוך המקצועי במדינת ישראל, 1960-1948**
- 275..... • שילוב רשת אורט בחינוך המקצועי בישראל
 - המלצות הסקר על אודות המפעל החינוכי והכינוס הבין-לאומי בתחום
- 276..... החינוך המקצועי
- 278..... • בין משרד החינוך לבין משרד העבודה
- יעדי החינוך המקצועי - בין אידאולוגיה (יצרנות) לבין מציאות
- 278..... (כלי למניעת נשירה)

- 278..... • חינוך טרום-מקצועי
- 279..... • החינוך המקצועי כנתיב ללימודי המשך
- 281..... • בין יצרנות להשכלה רחבה
- 282..... צמיחה והתרחבות, 1970-1960
- 282..... • החזרת החינוך המקצועי למשרד החינוך - המחלקה לחינוך מקצועי
- 283..... • עיצוב מגמות מאתגרות בחינוך המקצועי
- 284..... • מודל בסיסי של מבנה החינוך המקצועי
- 285..... • בתי הספר המקיפים
- 287..... מחינוך מקצועי לחינוך טכנולוגי, 1980-1970
- 287..... • בין גישה מעשית לבין גישה חברתית
- 290..... • שינוי במבנה החינוך הטכנולוגי
- 292..... שקיעת התפיסה הפרגמטית או ניצחון המגמה המשכילית, 1992-1980
- 293..... • הוועדה הציבורית לבריאת מטרות החינוך הטכנולוגי
- 296..... • צעדים לקראת רפורמה בחינוך הטכנולוגי
- 299..... חינוך מקצועי במגזר הערבי - ההתחלה
- 299..... חזרה מוצהרת לחינוך לעבודה כערך
- 301..... • החינוך הטכנולוגי בצמיחה
- 301..... • חינוך לעבודה - ועדה והמלצות
- 303..... הסרת מחיצות בין החינוך הכללי לבין החינוך הטכנולוגי, 2000-1992
- 303..... • הוועדה העליונה לחינוך מדעי וטכנולוגי, 'מחר 98'
- 305..... בפתח האלף השלישי - מינהל לטכנולוגיה ולמדע
- 305..... • ועדות והמלצות
- 308..... סיפורו של בית ספר מח"ט כפי שהוא משתקף בעיני מוריו
- 309..... • תקופת הסוכנות
- 314..... • רפורמה ומעבר מהסוכנות לרשת עמל
- 321..... • מהכשרה מקצועית להרחבת השכלה
- 325..... • סביבה חינוכית חדשה
- 331..... הרהורים וערעורים...
- 337..... ביבליוגרפיה

חלק רביעי - בין חיקוי לייחוד: ייחודה של מערכת

- 347..... **החינוך הישראלי - סיפורו של החינוך הבלתי פורמלי**
- 349..... **מבוא - בין חיקוי לייחוד**
- 351..... החינוך הבלתי פורמלי - מהו?
- 351..... • שמות ומשמעויות
 - 352..... • ארבעת כיווני המחקר של החינוך הבלתי פורמלי
 - 353..... • ממדי החינוך הבלתי פורמלי ומאפייניו
- 358..... **פרק א - החינוך המשלים**
- 358..... מבוא
- 358..... • הגדרות ומאפיינים
 - 359..... החינוך המשלים באירופה ובארצות הברית
 - 361..... החינוך המשלים בישראל
 - 361..... • החינוך המשלים בתקופת היישוב, 1920-1948
 - 365..... • החינוך המשלים במדינת ישראל, 1948-2000
 - 373..... • פיתוח החינוך המשלים במגזר הערבי
 - 374..... • החינוך לפנאי
- 376..... **פרק ב - תנועות נוער**
- 376..... מבוא
- 376..... התפתחותן של תנועות הנוער
 - 380..... תנועות נוער יהודיות באירופה
 - 382..... תנועות הנוער בישראל
 - 384..... • תנועות הנוער בתקופת היישוב
 - 389..... • תנועות הנוער מקום המדינה עד שנות השמונים
 - 392..... • תנועות הנוער משנות השמונים ואילך
- 398..... **פרק ג - החינוך החברתי**
- 398..... מבוא
- 399..... חינוך חברתי ברוח דמוקרטיה
 - 399..... • ארצות הברית
 - 401..... • בריטניה
 - 402..... חינוך חברתי ברוח טוטליטרית
 - 402..... חינוך חברתי בישראל

- 404..... החינוך החברתי מתקופת היישוב עד קום המדינה
- 423..... החינוך החברתי מקום המדינה עד שנות השבעים
- 425..... החינוך החברתי משנות השבעים ואילך
- 433..... החינוך החברתי במגזר הערבי

פרק ד - טיפול בנוער מנותק וטיפוחו - קידום נוער

- 442..... מבוא
- 442..... טיפול בנוער מנותק במדינות המערב
- 444..... טיפול בנוער מנותק בישראל
- 446.....
- 447..... הטיפול בנוער מנותק מתקופת היישוב עד קום המדינה
- 449..... הטיפול בנוער מנותק מהקמת המדינה עד שנות השבעים
- 453..... הטיפול בנוער מנותק משנות השבעים ואילך
- 461..... המגזר הערבי במערכה לצמצום הנשירה ולטיפול בנוער מנותק
- 463..... נערות בקידום נוער
- 467..... הרהורים וערעורים ...
- 471..... ביבליוגרפיה

אפילוג

487.....

הקדמה

למעלה משלושה עשורים אני מבלה את מיטב שעותיי תחת כנפיה של מערכת החינוך הישראלית: כבוגרת המערכת לגווניה השונים, כמחנכת בני גילאים שונים, כמנהלת בית ספר יסודי, כמנהלת חטיבת ביניים בכפר נוער, כראש חוג לחינוך בלתי פורמלי, כראש אקדמי של מכללה אקדמית להכשרת מורים, כמרצה וכחוקרת בתחום ההיסטוריה של החינוך, וחשוב לא פחות – כאם שילדיה בילו את מיטב שנותיהם במסגרותיה, ובניהם ממתינים לפתחה. בביטוי 'מערכת החינוך' אני מכוונת לכל השותפים לתהליך החינוך הממוסד בישראל.

היכרותי עם המערכת מצדיה השונים ולאורך שנים נטעה בי את האמונה כי למערכת גישה וכלים שבאמצעותם היא לקחה חלק בעיצובה של מדינת ישראל, וכך יהיה גם בעתיד. בידי המורים והגננות, המחנכים מטעמה, מופקדים כל ילדי מדינת ישראל, בלי הבדל דת, גזע ומין, במהלך 12 שנים לפחות. בשנים אלו, ניתן לשמר מסורות וזיכרונות היסטוריים קולקטיביים ולתת כלים להתבוננות ביקורתית; לחזק תחושת זהות והשתייכות וגם לשנות, לתקן, לחדש ולשפר; להעביר מסרים, לחנך לאזרחות פעילה ולכיבוד החוק; להניע לשאיפה לשוויון הזדמנויות ולגילוי הדרך לחיים טובים יותר במדינת ישראל. בידי מערכת החינוך האפשרות לקחת חלק בתהליכים חברתיים רחבי היקף, ארציים. בידיה הכלים להעלות איכות המורים, כבודם ויכולותיהם – ובידיהם היכולת לעטוף את בני המדינה בחום, לגלות את כישוריהם, לפתח יכולותיהם, ללוות את צמיחתם וכל זאת בלי לוותר על חינוך לערכים חברתיים ומוסריים, לכיבוד החוק ולדרך ארץ. מערכת החינוך הישראלית הייתה שותפה פעילה בתהליכים שחלו בחברה הישראלית ובמאבקה, השפיעה על תהליכים אלה, הושפעה מהם ועדיין מושפעת: הקמת מדינת ישראל לאחר מאבק, ביסוס קיומה, קליטת עלייה, עיצוב כלכלתה, יצירת תרבות ישראלית, השגת הכרה בין-לאומית בקיומה וביכולותיה, מלחמות, התמודדות עם בעיות ביטחוניות, הסכמי שלום, אינתיפאדה וטרור, התנתקות, מחלוקות הנוגעות למהות מדינת ישראל ומשמעות הגדרתה כיהודית ודמוקרטית. דיון בתהליכים אלה ונקיטת עמדה מחייבים ידע והבנה של כל אחד מהנושאים והמושגים הכלולים בהם. חובתה של מערכת החינוך לתת בידי התלמיד ידע מעמיק הנוגע למשטר במדינת ישראל, לזכויותיו ולחובותיו של אזרח, לחשיבות

של כיבוד החוק ולצורך בשותפות אזרחית פעילה כדי לשמור על אשר הושג ולשפר את הראוי לשיפור. בבסיס הדיון בסוגיות הקיומיות והמורכבות שעמן מתמודדת מדינת ישראל חייבת לעמוד השקפת עולם שלמה, המכילה את המורכבות המאפיינת אותה ומייחדת אותה. פיתוח התשתית והידע להשקפת עולם כזו מוטל על מערכת החינוך הישראלית כחלק מתפקידה כסוכן שימור החברה הישראלית, טיפוחה ושיפור איכותה וכשותפה בעיצוב דיוקנה.

במהלך שנות קיומה התרחבה מערכת החינוך הישראלית עד כי נדמה לעתים שקיים נתק בין צדה האחד, הניהולי, לבין צדה האחר, הייעודי - השדה. בדומה למערכות מורכבות ורגישות מנוהלת מערכת החינוך באיטיות ובכבדות. היא מיטלטלת ללא הרף, מתרחבת משנה לשנה, מחליפה את ראשיה והנהגותיה לעתים קרובות ובהתאם לכך ממירה מטרות מוצהרות, יעדים, מבנה ותכניות עוד בטרם מומשו או נשאו פרי. העומדים בראש המערכת לא תמיד השכילו להגן על שליחיה המורים והגננות. מצד אחד, מוטלים עליהם, בלי הרף, תפקידי תיקון המפגעים בחברה הישראלית, ומצד אחר, כבודם אינו מונח במקומו, ולעתים הוא ניטל מהם כמעט כליל. מערכת החינוך היא מערכת שראשה בשדה הפוליטי ועשייתה בשדה החברה, ובין שני השדות לעתים רב הקצר על הקשר. הכרת התליכי ההשפעה של כל אחד מהם, ובייחוד הכרת הישגי המערכת בשדות עבודתה השונים, תורמת לאמונה בכוחה וביכולתה ומחזקת אותה. מובן שהיא גם מעלה ליקויים אשר מן הראוי לתקנם.

בשנים האחרונות גיליתי כי אמונת הסובבים אותי במערכת החינוך הישראלית וביכולותיה להשפיע על החברה הישראלית פוחתת והולכת. נימת הייאוש והספקנות ששמעתי בקולם של תלמידיי - ובייחוד תלמידיי הצעירות, מורות העתיד, והבוגרות יותר, מורות ההווה, המשלימות תואר אקדמי - והפקפוק הגובר ביכולתם לחנך, להשפיע, לשנות ולשפר שימשו לי תמריץ לחפש דרך לקרב את הסטודנטים לחינוך ולהוראה אל סיפורה של מערכת החינוך הישראלית; לפרוס בפניהם את תהליך התפתחותה, את תפקידיה, את הדילמות שהיו חלק ממהותה ולפתח עמם תמונה רחבה של בעיותיה, ייחודה וניצחונותיה; לחזק את ידיעותיהם ואת אמונם במערכת, ובייחוד בעצמם כחלק ממנה שיכול להשפיע ולשפר.

לפני כחמש שנים התחלתי להנחות סמינריון בתחום ההיסטוריה של החינוך - "מסיפורה של מערכת לסיפורו של מקרה" - בשתי מכללות אקדמיות, שעם סגל ההוראה שלהן אני נמנית. שתי מטרות עיקריות הצבתי לעצמי: האחת - להרחיב את ידיעותיהם של הסטודנטים על התפתחות מערכת החינוך הישראלית ולתת

בידיהם כלים לרון בקשיים ובדילמות שעמם התמודדה המערכת. השנייה - להניע את הסטודנטים לערוך מחקר על מקרה פרטי המשותף להם ולמערכת החינוך. במהלך חמש השנים שבהן מתקיים הסמינריון למדתי שהבורות בכל הקשור לתהליכי צמיחתה והתפתחותה של מערכת החינוך בישראל גדולה. שמועות ומיתוסים מהווים בסיס לקביעת עמדה לגבי הצלחותיה וכישלונותיה. הרחבת הידע הבסיסי של הסטודנטים גררה חרדות הבנה של תופעות בחברה הישראלית ובמערכת החינוך ואווירה של גילוי ופתיחות. לסטודנטים היו הצעות יצירתיות להתמודדות עם דילמות וקשיים. קשת התגובות לדרכים ולעמדות שננקטו בעבר נעה מהבנה ועד כעס. הדיון בדילמות הרחיב את ההבנה באשר להתלבטויות המערכת, קשייה וייחודה והבהיר את הקשר שבין חינוך לבין חברה ותרבות ובין שלושתם לבין כל אחד מאתנו. הדיון קשר את מערכת החינוך עם עיסוק בנושאים הקשורים לחברה הישראלית, לתרבות הישראלית, לחינוך היהודי, לחינוך הערבי, לרב תרבותיות ולמהותם. יצירת קשר בין הסיפור הכללי של המערכת לבין סיפורי מקרים פרטיים הקרובים לסטודנטים הוסיפה להבנה הקוגניטיבית של התפתחות מערכת החינוך גם ממד רגשי ותחושה של קרבה. סיפורים משפחתיים ואישיים מרתקים הוצאו מהגנזכים המשפחתיים והאירו שנים ואירועים בהתפתחות מערכת החינוך כחלק מהתפתחות החברה הישראלית והמדינה. הקשר האישי-רגשי הניב פירות עסיסיים: הוא עודד ליקוט, ארגון ועיבוד של סיפורי מורים, מנהלים, תלמידים, מנהלי מחלקות חינוך, גננות - רובם בדימוס. בעקבות הדיון נאספו תיאורי התפתחות של תכניות לימודים, מסורות בית ספריות, ציון אירועים וימי חג, בתי ספר, מקצועות לימוד, מפעלי תזונה, חינוך ערכי, חינוך לא פורמלי וכיוצא באלה. תוצר נוסף של העבודה היה גילוי ארכיוניים יישוביים ובית ספריים עשירים באוצרות שהיו מוטלים בהם, לעתים כאבן שאין לה הופכין, ולשימוש בהם.

חוויה מיוחדת חווינו הסטודנטים ואני במפגשי הדיווח (הרפרטים) של הסטודנטים. סיפורי המקרים שבחרו הסטודנטים הישראלים, ממגוון התרבויות, הדתות, העדות, הקהילות והמעמדות, והסיפורים שמאחורי הבחירה יצרו כאמור אווירה של קרבה ועניין. מערכת החינוך הפכה למשהו קרוב, שלכל הנוכחים יש נגיעה בו, ולנגיעה מצטרפים לעתים אחים ואחיות, הורים והוריהם ומוריהם. המפגש בין סיפוריהם של מוסדות חינוך שונים, מסלולי התפתחות נפרדים, מגוון דרכי הוראה, מערכות יחסים בין השותפים לחינוך, הפך כלי להפלת מחיצות בין הסטודנטים וליצירת אקלים של צמיחה. האווירה שנוצרה אפשרה למידת עמיתים ויצירת בסיס להשוואה בין מערכות החינוך השונות: החינוך הממלכתי

לעומת הממלכתי-דתי, הממלכתי-דתי לעומת הדתי העצמאי, החינוך הממלכתי היהודי לעומת הממלכתי הערבי, הממלכתי הערבי לעומת הממלכתי דרוזי וכו'. ההשוואה קידמה דיון בשאלות הנוגעות לערכים ולשאלות חברתיות-ישראליות הנוגעות לרגשות חבויים של קיפוח ושל אפליה. הדיאלוג בין הסטודנטים היווה גורם מזמן לגיבוש ולהבעת עמדות הנובעות מידע שהתגלה תוך כדי מחקר ולקבלת תגובה ביקורתית ועניינית עליהן. כמעט בכל השיחות והמפגשים עם הסטודנטים עלו דיוקנות מורים שהשאירו חותמם ותרמו למשמעות בית הספר בחייהם. הערכת מערכת החינוך בקרב חלק גדול מהסטודנטים נבעה מהמפגש עם שליחיה - המחנכים והמחנכות. איכותם כבני אדם, יחסם, רגישותם וידיעותיהם (בסדר זה) קבעו בעיניהם את איכותה.

הסמינריון שכנע אותי בצורך לשלב בהכשרת המורים ובלמידות החינוך מפגש עם ההיסטוריה של מערכת החינוך בישראל. אחד הקשיים שעליו התלוננו הסטודנטים היה היעדר ביוגרפיה בסיסית, רצופה, בהירה ומעורבנת של מערכת החינוך שעל בסיסה יהיה אפשר להעמיק בנושא או בתחום עניין ביתר קלות. להיכרות ראשונית עם סיפורה של מערכת החינוך על ציר הזמן היה על הסטודנטים לאסוף את חלקי הסיפור מספרים ומאמרים שונים על פי רכיבים כמו תקופות, מגזרים, גילאים ונושאים. החלטתי ליטול על עצמי את האתגר ולהציג ביוגרפיה רצופה, מצומצמת היקף, המציגה כרונולוגית עובדות מרכזיות ושופכת אור על המגזרים השונים בחברה הישראלית ולצדה להתמקד בסיפורי מקרה אחדים המדגימים מאפיינים הנובעים מהסיפור הכללי.

ככותרת של החלק השני של הספר, המבקש לתאר ביוגרפיה מקוצרת של מערכת החינוך, חבויים הקושי והחיסרון המרכזיים שלו. יריעתו המוגבלת של חלק זה עומדת בסתירה למטרתו לצייר תמונה כוללת של מערכת החינוך ומצמצמת את היכולת להעמיק ולהקיף את כל הנושאים המאפיינים את פעילותה של המערכת. החשש מפני 'תפסת מרובה לא תפסת' אכן הטריד אותי במהלך הכתיבה לצד התמודדות מתמדת עם מגבלותיה. כדי להקטין ככל האפשר את חסרונותיה של הביוגרפיה של מערכת החינוך עליי להדגיש כי היא אינה מתימרת ללמד את כל ה'תורה' על רגל אחת אלא מציעה מבוא ומפה שתקל את ההתמצאות הכללית בסיפורה של מערכת החינוך הישראלית בתקווה שהיא (המפה) תניע את הקורא לבצע סיורים מעמיקים יותר בעזרת המחקרים המפורטים שנכתבו על פרקים ועל נושאים ייחודיים.

מבוא

סיפורה של מערכת החינוך הישראלית הוא סיפורה של מערכת המחנכת את ילדי החברה הישראלית. החברה הישראלית היא חברה צעירה (היסטורית) מורכבת ומשתנה כל העת. חברה הקולטת עולים ומחויבת להם, מתעצבת ומעצבת את תרבותה תוך כדי ביסוס מעמדה בסביבתה הגאו-פוליטית, נעה בין מלחמות ועימותים צבאיים, הטרוגנית, כוללת רוב יהודי ומיעוט ערבי, ושתי הקבוצות רבות גוונים. זוהי חברה שעדיין נמצאת בתהליך מורכב של עיצוב זהותה והמאופיינת במתחים ובשינוי תצרף (פאזל) חלקיה ועמדותיה מדי שנים מספר בעקבות אירועים פנימיים או חיצוניים.

מערכת החינוך צומחת בעת ובעונה אחת עם החברה הישראלית ועם תרבותה. היא נוצרה על ידי החברה העברית בראשית התהוותה והייתה כלי ליצירתה. מאז ממשיכה המערכת לקחת חלק בעיצוב החברה הישראלית במכוון או באקראי. הקשר בין מערכת החינוך לבין החברה הישראלית הוא קשר בלתי נפרד. הן משקפות זו את פניה של זו, זו את מאבקה ואת הבעיות של זו וחוזר חלילה. מערכת החינוך פועלת על פי מדיניות של נבחרי ציבור, המושפעים מלחצי החברה שאותה הם משרתים. היכרות עם מערכת החינוך פירושה היכרות עם החברה הישראלית, עם הלכי הרוח המקובלים בה, עם השלבים השונים המאפיינים את התפתחותה ועם הציפיות שלה לעתיד.

בספר זה נצא למסע היכרות עם מערכת החינוך הישראלית, עם מאפייניה, עם קשייה, עם הצלחותיה ועם בעיותיה. נקודת המוצא שלי, כמדריכת המסע, היא שהיכרות וידע הם תנאי להבנה, לשותפות, לביקורת ולשיפור. מטרת הספר להגיש מבט כולל על סיפורה של מערכת החינוך הישראלית תוך הפניית תשומת הלב לזרמים ומגמות, למאפיינים, לתחומים ולרכיבים. הספר אינו מתיימר להעמיק בכל אחד מהנושאים הקשורים למערכת החינוך אלא לתת רקע כללי על ציר הזמן, לאפשר את המשך המסע ולעודד חקירה בנתיבים שהקורא יבחר לעצמו. חלק מהנתיבים יוצעו במסגרת הספר וכדי להקל את הצעידה ילוו בכיבליוגרפיה מתאימה.

בטרם נצא אל מסע ההיכרות עם מערכת החינוך הישראלית אציג את מסלול המסע, את התחנות השונות ואת הרציונל לבחירתם. בספר ארבעה חלקים, כל חלק מציג נושא הקשור לסיפורה של מערכת החינוך. כל חלק מחולק לפרקים על פי התקופות או המאפיינים השונים של הנושא הנדון בו.

החלק הראשון – מסע בנתיב ההיסטוריה של החינוך – מציג את תחום הדעת

שממנו נובע הדיון בהתפתחות מערכת החינוך בישראל, והוא מאפשר פתיחת חלון להכרת מאפיינים בהתפתחות ההיסטוריה של החינוך. שלושת החלקים האחרים מתמקדים בביוגרפיה של מערכת החינוך ומתבוננים בה דרך שלושה ממאפייניה המרכזיים: המערכת בין ריכוזיות לביזור; המערכת בין מוצהר לנסתר; המערכת בין חיקוי למקור.

בחלק זה אני רואה תחליף לפרק מתודולוגי. מאחר שהדיון במערכת החינוך, במדיניותה, בקשר בינה לבין החברה הישראלית, בהכרת העבר כדי להבין את ההווה ולשפר את תכנון העתיד, הוא דיון הנובע מתחום הדעת של ההיסטוריה של החינוך, ראוי בעיניי להציג את התפתחות העמדות והמתודולוגיות המקובלות בו.

כהיסטוריונית של החינוך אני מוצאת כי ההיסטוריה של החינוך היא אחד מתחומי הדעת החשובים העומדים לרשות הסגל החינוכי, מתווי מדיניות החינוך, והשותפים השונים לעשייה החינוכית. היא מאפשרת להבין טוב יותר את המערכת שבה הם שותפים, מציגה את התפתחותה, מספקת הסברים לכחירה בנתיב שבו הלכה, והיא משקפת, ממרחק של זמן, טעויות ותוצאות ומציעה בסיס לחשיבה ולעיצוב דרכים ופתרונות שונים לבעיות דומות (אלכויס-דרור, Hacking, 1990; 1980).

מטרת חלק זה היא לפרוס בפני הקורא את תחום הדעת, את הגדרותיו השונות ואת תחומי עיסוקו; לסקור את כיווני התפתחותה של ההיסטוריה של החינוך בעשורים האחרונים; לתאר את שיטות המחקר, את כלי המחקר ואת המקורות המקובלים; לציין את החוקרים הישראלים העיקריים בתחום ההיסטוריה של החינוך ואת כתבי העת העוסקים בתחום ולפרוס את נושאי המחקר המצפים לחוקר ולחקירה, וכמובן, להעשיר את הביבליוגרפיה בתחום.

החלק השני – מערכת החינוך ה(ארץ) ישראלית בין ריכוזיות לביזור – פותח

את המסע להכרת מערכת החינוך הישראלית. חלק זה הוא הבסיס שעליו נשענים החלקים האחרים. חשיבותו בהצגת סיפור אחיד ואחד של מערכת החינוך מלידתה (בעצם מתקופת ההיריון) ועד היום.

החלק הזה של הספר מציג ביוגרפיה רצופה, בסיסית, המאפשרת לקורא להכיר את התפתחות מערכת החינוך הישראלית. מטרתו להציג ולהבהיר מושגים הקשורים למערכת, לתת בידי הקורא כלי ראשוני, מבואי, שבאמצעותו יוכל

לצייר את ציר התפתחותה של מערכת החינוך, לכוון אותו למחקרים ולמקורות בנושאים השונים המאוזכרים בו בקצרה ובכך לסייע לו ולהקל עליו להעשיר עצמו בעקבות קריאת הספר.

הביוגרפיה המוצגת בחלק זה מחולקת לשני פרקים עיקריים: תקופת היישוב והתקופה שמהקמת המדינה ואילך, ולסעיפים על פי תקופות משנה בכל אחת מהתקופות. החלוקה לתקופות מנוצלת להבהרת אמות המידה המנחות חוקר לחלוקת תקופה היסטורית לתקופות משנה ואת האפשרויות השונות העומדות בפניו. בכל תקופה נבחנו כמה פרמטרים דומים המאפשרים לעמוד על שינויים, מגמות וכיווני התפתחות ועל ידי כך לזהות מאפיינים כלליים של המערכת.

החלק השלישי - מערכת החינוך בין מוצהר לנסתר - בוחן את התמודדות מערכת החינוך הישראלית עם מימוש מטרותיה המוצהרות. לאורך למעלה משמונה עשורים הצהיר החינוך העברי על שלוש מטרות עיקריות: הנחלת העברית, עיצוב אדם פרודוקטיבי, טיפוח האהבה והזיקה למולדת. מבין שלוש המטרות תתואר בפרק זה המטרה האמצעית, והדיון בו הוא בנושא החינוך לפרודוקטיביות, לעבודה ולהכשרה מקצועית. עיקר הפרק מתמקד בסיפור התפתחותו של החינוך המקצועי בישראל מתקופת היישוב עד סוף האלף השני. הפרק בודק את משמעות החינוך לעבודה יצרנית לצד המשמעות של עבודה כערך וכיטויים במדיניות החינוך ובמוסדות החינוך השונים. הכשרת אדם פרודוקטיבי כוונה בארץ לעיצוב עובד אדמה. הפרק מציג את התפתחות בתי הספר שהכשירו את התלמידים לעבודה האדמה לעומת התפתחות בתי הספר שהכשירו לעבודת יצרנית מסוג אחר.

החלק השלישי מתמקד בתיאור התפקידים הנסותרים למחצה שהוטלו על החינוך היצרני/מקצועי במהלך שנות קיומה של המדינה, ובייחוד משנות השישים ואילך. יעדים שהחליפו, על פי רוב ללא הצהרה על כך, את המטרות המקוריות והמוצהרות. מקום המדינה ואילך הייתה ההכשרה המקצועית עטופה יעדים ומטרות בתחום הערכי, החברתי והכלכלי. הפרק בודק כיצד מומשו יעדים אלה, וכיצד השפיע מימושם על החברה הישראלית. החינוך המקצועי, ובייחוד אוכלוסיית היעד של החינוך המקצועי, הניעו לעימותים ולהאשמות שהופנו על ידי אנשי חברה ואקדמיה המזוהים על פי רוב עם מגזרים שונים בחברה הישראלית לעבר מערכת החינוך (צמרת, 2005; ספורטה, 2005). מטרתו של חלק זה היא לתאר ולברר את הסיבה לכעסים ולא-שביעות הרצון. לצד הצגת תמונה כוללת

של התפתחות החינוך המקצועי מוצגת בפרק דוגמה, סיפור של מקרה פרטי – התפתחותו של אחד מבתי הספר המקצועיים בצפון הארץ, השלבים שעבר מראשיתו כמרכז נוער ועד להפיכתו לבית ספר שואף להישגים אקדמיים בבעלות רשת עמל.

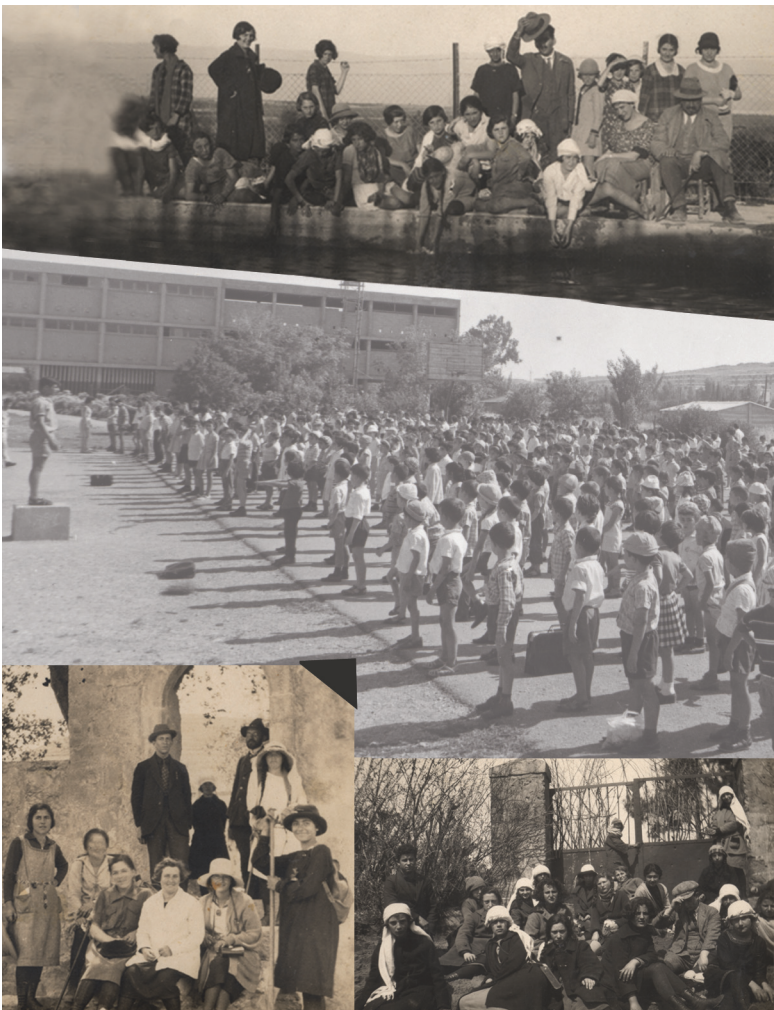
החלק הרביעי – מערכת החינוך בין חיקוי לייחוד – בוחן את תהליך הפיכתם של מודלים חינוכיים שיובאו לישראל על ידי מערכת החינוך בראשית דרכה, למודלים ייחודיים לישראל המותאמים ליעדי החברה הישראלית ולמערכת החינוך שלה, והמשמשים דגם לחיקוי בארצות שונות בעולם.

לבחינת התהליך מתמקד הפרק בצמיחתו של החינוך הבלתי פורמלי בישראל. כדי להקל את בחינת התפתחותו חולק החינוך הבלתי פורמלי לארבעה פרקים – כל פרק מתמקד באחד מארבעת הרכיבים העיקריים של החינוך הבלתי פורמלי בישראל: החינוך המשלים, תנועות הנוער, החינוך החברתי וחינוך נוער מנותק. במסגרת כל פרק מוצג המודל המקורי של הרכיב שבו הוא דן ולצדו ההתפתחות המאפיינת אותו על ציר הזמן.

כל אחד מהחלקים מסתיים בהרהורים, בערעורים ובהצעות למחקר ולקריאה.

חלק ראשון

מסע בנתיב ההיסטוריה של החינוך

מבוא האם יש עתיד לעבר?

סיפורה של מערכת החינוך הישראלית הוא סיפור היסטורי הרן בתחום החינוך. בסיפור נבחנים מאפיינים, מניעים, רפורמות, שינויים ואישים בתוך המערכת בתקופה מוגדרת. מטרת הבחינה היא הבנת תפקודה של המערכת בהווה ורכישת כלים לשפרו לעתיד. מטרה זו נמנית עם מטרותיה ועם תפקידיה של ההיסטוריה של החינוך.

התיאור שאני מוצאת כמתאים ביותר להיסטוריה של החינוך הוא דיאלוג בין ההווה לבין העבר הנובע מרצון לתכנן טוב יותר את העתיד. ההיסטוריה של החינוך מתמקדת בחקר התפתחות החינוך באמצעות בחינת תהליכים חברתיים, תרבותיים ומדיניים, מצד אחד, ובהתפתחות תפיסות ותנועות חינוכיות המושפעות מתהליכים אלה או המשפיעות עליהם, מצד אחר. תולדות החינוך הן דו-שיח מתמיד בין החברה למוסדות החינוך השונים המצויים בה. דו-שיח זה מאפשר לזהות במערכות החינוך השונות בנות ימינו את העקרונות ואת היסודות שהנחו את עיצובן, להבחין בתהליכים שעברו על ציר הזמן, למצוא את הטעמים לבחירות שנעשו, לאתר החלטות ותוצאותיהן, להבין תופעות החלות בהווה בתחומים השונים ולפרשן, וחשוב מכך - לזהות את המגמות המסתמנות מהן אל העתיד.

"האם יש עתיד לעבר?", שואל סילבר (Silver, 1990: 7), היסטוריון של החינוך בן ימינו, ומשיב תשובה חד-משמעית, ובה הוא מרחיב ומדגיש את חשיבותה של חקירת החינוך בעבר ואת אפשרויות השפעתו על איכות העתיד, הטמונות בו. לדבריו, יכולותיהם של ההיסטוריונים החברתיים והחינוכיים, המתבטאות במיומנותם באיסוף מקורות, במיונם, בהמשגתם ובהכללתם כתאוריה, חושפות מערכות יחסים ואת השפעותיהן על החברה ועל מערכות החינוך במסגרתה. שיקוף אינטראקציות שונות - כמו ניצול, תחרות ויצירת קונסנסוס בין גורמים כמו התקשורת, כוחות השוק, מגמות פוליטיות ואידאולוגיות - וכן יצירת מבנים חברתיים הנובעים מאינטראקציות אלה - שיקוף זה מקל את הבנת ההווה ומשמש כסיס נכון לתכנון עתידי. סילבר (Silver, 1983) מדגיש את הקשרים ואת השיתוף בין ההיסטוריה לבין החינוך ומציין כי ההיסטוריונים של החינוך המעוניינים לעסוק במדיניות החינוך צריכים לבחון את המושגים המארגנים שלהם מתחום

ההיסטוריה, אך גם את אלה שבתחום החינוך כדי שיוכלו להעריך תאוריות של מדיניות חינוכית, כולל תהליכים חינוכיים שכבר נחקרו בעבר.

ההיסטוריה של החינוך היא שילוב של שני ענפים עיקריים: האחד צומח מההיסטוריה הכללית והאחר ממדעי החינוך. המונח היסטוריה כשלעצמו הוא רב-משמעי, ולפיכך כמובן גם לצירוף 'ההיסטוריה של החינוך' משמעויות אחדות. מטבעם של דברים, איני מתיימרת להקיף בפרק זה את כל משמעויותיו של המונח היסטוריה ומכאן גם לא למצות את המשמעויות כולן ואת כלל תחומי העיסוק של תולדות החינוך. מטרתי להציג את תולדות החינוך כתחום מרתק ורב גוני ולדון במקצת ממגוון הנושאים הנכללים בו והמצפים לגילוי ולמחקר. לכן בפרק זה אציג מושגי יסוד, מחקרים מרכזיים, נושאים ותחומי דיון, מתודולוגיות קלאסיות ואפשרויות חדשות למחקר הגלומות בהתפתחות מגוון המתודולוגיות האיכותניות בחקר החינוך. כמו כן אקשר בין הנושא המרכזי של הספר - מערכת החינוך בישראל - על היבטיו השונים, לבין תחום הדעת שממנו הוא נובע - תולדות החינוך.